

Олексій Кресін

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

**«ІСТОРІЯ МАЛОРОСІЇ» МИКОЛИ МАРКЕВИЧА:
ІСТОРИЧНА ПРАЦЯ ТА ПОЛІТИЧНИЙ ТРАКТАТ¹**

«Історія Малоросії» як історичний твір

«Історія Малоросії» М. Маркевича є цілісною історичною працею, що охоплює події в історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Автор поділив монографічну частину своєї праці на шість розділів, які відповідають шести періодам історії України згідно з власною періодизацією. На берегах тексту розміщено посилання на друковані праці, рукописи та архівні фонди; деякі з посилань подають точну інформацію – до номера документу чи сторінки книги, інші – більш загальну. Частину посилань на джерела розміщено у самому тексті. Також на берегах тексту зустрічається датування, як у літописних творах. Проте його використання є несистематичним. Текст побудовано за змішаним хронологічно-тематичним принципом. Найбільш деталізованим є виклад подій з 1648 по 1654 рр., події до XIV ст. викладені усього на кількох сторінках.

М. Маркевич виявив найбільший інтерес до політичних, військових, церковних, дипломатичних явищ. Твір насичено специфічною військовою та релігійною інформацією та термінологією, що виявляють глибоку обізнаність автора з цими сферами людського буття.

Загалом у тексті є посилання на 35 використаних М. Маркевичем праць різних авторів – як друкованих, так і рукописних. Також є нечисленні посилання на архівні джерела – архіви у Санкт-Петербурзі, Чернігові, родинні архіви та приватні зібрання. Більшість з цих джерел згадуються у тексті списками або використовуються для отримання другорядної інформації. Але насправді «Історія Малоросії» написана на основі насамперед кількох джерел – «Історії Русів», «Історії Малої Росії» Д. Бантиша-Каменського (1822, 1830 рр. видання) та «Історичного повідомлення про унію, що виникла у Польщі» М. Бантиша-Каменського (1805 р.).

Серед цих праць безперечний пріоритет автором надається першій. За нашими підрахунками, «Історія Русів» згадується у творі М. Маркевича не менш ніж 60 разів, переважно це супроводжується розлогими, інколи багатосторінковими, цитатами; також не менш ніж 25 разів подаються прямі цитати з неї без жодних посилань. Загалом не менш ніж половина праці М. Маркевича прямо чи у незначній обробці запозичена з «Історії Русів». Остання, проблема авторства якої досі не вирішена, була написана наприкінці XVIII і стала відомою на початку XIX ст., поширювалася у рукописних списках до публікації 1848 р., відразу привернула увагу українських та російських істориків та письменників, багато у чому визначила змістовне та ідейне наповнення

¹ Нарис написано у 2002 році, але з різних причин його досі не було опубліковано. Присвячуємо його 175-річчю з часу видання п'ятитомної "Історії Малоросії" Миколи Маркевича. Вперше цю працю було опубліковано в Москві у 1842 – 1843 рр. у п'яти томах, з яких томи 1 і 2 вміщували монографічну працю, а томи 3-5 були документальним додатком. У 2003 р. перші два томи «Історії Малоросії» перевидано в Києві з передмовою Ю.С. Шемшученка і примітками О.В. Кресіна.

творів останніх. Захоплювалися нею М. Гоголь, О. Пушкін, Т. Шевченко та інші. Вона стала одним із джерел праці Д. Бантиша-Каменського «Історія Малої Росії».

У часи написання М. Маркевичем «Історії Малоросії» питання достовірності інформації «Історії Русів» ніким всерйоз не ставилося. Лише пізніше українськими та російськими науковцями, зокрема М. Костомаровим, С. Соловйовим та іншими, було висловлено критичні думки щодо можливості беззастережного використання цієї пам'ятки. М. Маркевич вважав, що «Історія Русів» складена на основі власноручних заміток Богдана та Юрія Хмельницьких та інших достовірних джерел, які згодом були втрачені. Він не ставив під сумнів заявлене в «Історії Русів» авторство архієпископа Георгія Кониського, вважаючи його «найчеснішим з наших істориків», «нездатним на підлог». У низці випадків М. Маркевич дає подвійне посилання – на «Історію Русів» та «Історію Малої Росії» Д. Бантиша-Каменського.

Близько третини документів, поданих автором, запозичено саме з «Історії Русів» – у апокрифічній чи неавтентичній формі. У більшості випадків запозичення цих «джерел» М. Маркевич здійснив їх мовну редакцію, дещо модернізувавши термінологію та замінивши деякі українські слова на російські.

«Історія Малої Росії» Д. Бантиша-Каменського є другим за важливістю та частотою посилань джерелом праці М. Маркевича. Було використане насамперед друге видання праці, здійснене у Москві 1830 р. Д. Бантиша-Каменського автор вважав своїм попередником і висловлював позитивне, але достатньо стримане ставлення до його праці. Водночас М. Маркевич запозичує з неї значний фактичний матеріал, не завжди при цьому посилаючись на джерело. Окрім цього, є підстави стверджувати, що частину інших джерел він теж цитує не з оригіналів, а за книгою Д. Бантиша-Каменського.

Серед письменників, літописців, науковців, авторів мемуарів, твори яких використав М. Маркевич, слід відзначити: українських: М. та Д. Бантиш-Каменських, Євгена (Євфимія) Болховітінова, М. Козачинського, Ф. Прокоповича, В. Рубана, П. Симоновського; польських: Є.С. Бандтке, М. Бельського, В.І. Коховського, С. Окольського, Й. Пасторія; російських: І. Голікова та М. Карамзіна; французьких: Г. Левассера де Боплана, Вольтера, Н.-Г. Ле Клера (Леклерка), Ж.Ф. Лесюра, П. Шевальє, Ж.-Б. Шерера; німецьких: З. фон Герберштейна, К. Коха; шведських: К. Ліннея, Г. - А. Нордберга; сирійського – П. Алеппського; шотландського – П. Гордона; австрійського – Й.Х. фон Енгеля; латвійського (курляндського) – Х.-Й. Манштейна.

На жаль, нам не вдалося розшифрувати частину інших посилань. Водночас у «Історії Малоросії» дуже поширене використання запозиченого з інших праць матеріалу, часто-густо навіть дослівне, без жодних посилань. Значна частина цитат у праці подається у лапках, але без зазначення джерела.

Як уже зазначалося, у тексті праці М. Маркевича зустрічається велика кількість історичних «документів». З них практично всі, датовані до 1648 р., взагалі не мають нічого спільного із справжніми документами, а щодо подальшого періоду, то одна їх частина є фальсифікацією (позичені з «Історії Русів»), інша частина – вільним авторським переказом справжнього джерела. Так само у тексті не відповідають дійсності промови та діалоги різних історичних осіб.

Нам невідомі жодні свідомі підробки історичних документів, зроблені власне М. Маркевичем. Включення до праці несправжніх джерел натомість пов'язане з некритичним сприйняттям історичних праць XVI – XVIII ст., насамперед вже згаданої «Історії Русів». Найбільш відомі підробки, які були популяризовані насамперед завдяки «Історії Малоросії» – промови І. Мазепи та П. Полуботка. Останні досі (!) широко репродукуються в історичній, політологічній, філософській, правовій літературі,

здебільшого без жодної критики, стають підставою для підтвердження чи спростування «наукових» теорій.

Сам М. Маркевич провів стилістичну та лексичну редакцію запозичених «документів», спрямовану на модернізацію та, так би мовити, спрощення тексту. Так само він, користуючись низкою справжніх джерел, датованих періодом після 1648 р., у тексті своєї праці без усіляких пояснень під виглядом повного тексту документів подає уривки чи власний переказ. Це пов'язане з недосконалістю тогочасних археографічних методик, звуженим утилітаристським розумінням значення історичного документу. Але такі характеристики можуть бути з повним правом застосовані до інших тогочасних і навіть пізніших історичних праць.

На сторінках своєї праці М. Маркевич неодноразово принагідно звертається до питання про те, чим є історія як наука, діяльність історика. Насамперед він наполягає на безпристрасності історика як запоруці науковості історичної праці: «істина, якою б вона не була, священна для кожної науки, і тим більше для історії».

Автор обмежує історичне пізнання лише об'єктивною стороною подій: «історія... не має права заглиблюватися у потаємні почуття, одному Богу відомі». Цьому не суперечать інші висловлювання автора – про характеристику «духу часу». М. Маркевич не визнає за особою, народом, державою самостійної ролі в історичному процесі. Усі вони є лише інструментами у Божих руках. Сам історичний процес наперед визначений, він є стадіальним згідно з Божим замислом. Воля людини, народу, держави при цьому стає малопомітним та маловпливовим чинником. Індивідуальна доля цих суб'єктів залежить від того, наскільки вони наближаються до розуміння змісту та напряму історичного процесу, а також від їх позиції – вони можуть обрати для себе свідомо, підсвідомо, конформістськи або вимушено шлях згідно з передвизначеним небом напрямом або чинити спротив, намагатися йти у протилежному напрямі та загинути у боротьбі з фатумом. Проте лише монархам Бог дає справжнє розуміння змісту процесів сьогодення та розкриває свій задум щодо майбутнього.

На думку автора, оціночні судження історика не лише можливі, але й необхідні; історик виступає у ролі слідчого, криміналіста, судді, розкриваючи таємниці та здійснюючи суд над минулим. Що дає науковцю такі повноваження та впевненість? Вірогідно, уявлення про те, що завдяки історичним дослідженням можна пізнати Божий задум у ретроспективі. Отже, вивчена та усвідомлена історія наближає кожне нове покоління до сутності вищого Провидіння, робить людство розумнішим, створює передумови для прогресу людської думки. Таким чином історичний твір набуває глибокого дидактичного та методичного змісту. Водночас, це для М. Маркевича – не лише наукове, але й літературне явище, яке повинне мати «чарівність та привабливість».

Як уже згадувалося, праця М. Маркевича поділена на шість розділів. Перший розділ охоплює період до XVI ст. Автор проголошує автохтонне походження українців, росіян та білорусів, Київську Русь розглядає як їх спільну державницьку спадщину. Водночас історію східнослов'янських народів автор розглядає до певної міри як історію їх суперництва за «центральність», лідерство та інтеграційну роль у регіоні. Згідно з «Історією Малоросії», українські землі з XIII ст., після нашествия монголів, а згодом після переїзду київських митрополитів до Володимира-на-Клязьмі втрачають свою первинну політичну та духовну центральність, що характеризується автором як «лихо».

М. Маркевич відзначає роль Великого князівства Литовського у звільненні українських земель від Золотої Орди та неодноразово наголошує, що об'єднання з Литвою було добровільним, паритетним та договірним. Автор вважає, що козацтво в Україні існувало ще за часів Київської Русі та вже тоді очолювалося виборним гетьманом, підпорядкованим князю. Він зазначає, що після об'єднання з Литвою, а

згодом – з Польщею, українське козацтво зберегло свою військову структуру, і в цьому вбачає спадкоємність українського політичного розвитку. Як стверджує «Історія Малоросії», і литовці, і українці очолювалися гетьманами, яких обирало рицарство і затверджував великий князь. Після скасування князівств в Україні та поділу її на воєводства гетьмани українського козацтва набули політичної влади. Станові привілеї українського населення та права православної церкви, у сукупності яких М. Маркевич вбачає зміст української автономії, зберігалися та підтверджувалися великими литовськими князями без змін, проте представники місцевої виконавчої влади їх нерідко порушували.

Другий розділ книги охоплює події з 1500 по 1592 р., які визначаються автором як період з часу створення Гетьманщини (набуття гетьманами політичної влади) до Берестейської церковної унії 1596 р. Згідно з «Історією Малоросії» утворення Речі Посполитої 1569 р. та передача українських земель до складу Королівства Польського відбулися добровільним шляхом за українською ініціативою у зв'язку з намаганнями литовців закріпити українських селян. У Речі Посполитій українські гетьмани самостійно здійснювали зовнішню політику за погодженням з урядом держави, а також контролювали «Малоросійський скарб».

Іншими словами, М. Маркевич, очевидно виходячи з уявлення про Річ Посполиту як рівноправну федерацію трьох народів (польського, литовського та українського), переніс елементи автономного статусу Великого князівства Литовського у цій державі на українські землі, підкреслюючи неперервність їх державотворчої традиції. Як загалом по всьому тексту, так і щодо цього періоду автор намагається підкреслити, що українці не є народом бунтарським, вони лояльні до влади, якщо вона не порушує їх прав. Тому другий період він змальовує ідилічними фарбами: «У всіх трьох об'єднаних народах був дух єдності та братерської згоди. Не чути було суперечок ані щодо порядку, ані щодо релігії». За його словами, відчувалася навіть релігійна індиферентність населення, православні та католицькі священики могли взаємно замінятися у церквах країни.

Автор стверджує, що у своїх станових правах козацтво було зрівняне із шляхтою і судилося у тих самих судах. Згодом ці суди було перенесено у козацькі полки та сотні. Судова система завершувалася малоросійським трибуналом, апеляція від якого могла йти вже лише до короля. Україна у складі Речі Посполитої, за словами М. Маркевича, виступала захисницею від зовнішніх ворогів, приймаючи їх удари на себе.

Проте, згідно з «Історією Малоросії», 1589 р. розпочалися порушення станових прав козаків, а на початку 1590-х рр. розпочалася підготовка до укладення релігійної унії між православною та католицькою церквами. Ці події й порушили період відносно стабільного розвитку України у складі Речі Посполитої.

Третій розділ праці охоплює події з 1592 р. до середини XVII ст. Релігійну унію М. Маркевич вважає початком кінця Речі Посполитої. «Провина» за її впровадження, на його думку, лежить насамперед на державі, зокрема на польських магнатах та шляхті. Автор загалом вважає неприпустимим втручання держави у релігійне життя. Першою реакцією ще на задум укладення Берестейської унії автор називає повстання К. Косинського. Цей період позначений, згідно з «Історією Малоросії», стрімким зростанням ролі козацтва, як ресстрового, так і запорозького. Посилення запорожців автор пов'язує зокрема й з невдоволенням українців церковною унією. Загалом М. Маркевич негативно ставиться до Запорозької Січі, вважаючи її анархічною, малокерованою, хоча й зазначає, що 1637 р. козаків було зрівняно з селянами, що порушило станові права українського населення.

Підтримуючи справедливість українських домагань щодо відновлення порушених прав, король Володислав IV, з огляду на особливості форми правління у Речі Посполитій,

не мав достатніх політичних засобів для вирішення проблеми. Тому він, бажаючи «опанувати буйство магнатів», дозволив козакам війну за себе та за нього. Отже, у баченні М. Маркевича, Хмельниччина не була виступом проти Богом даного монархічного світопорядку, але навпаки, – рухом за його відновлення, а також за станові та релігійні права, що разом у баченні автора становлять права людини.

Цими подіями розпочинається четвертий розділ книги, що присвячений гетьманству Б. Хмельницького. Якщо три попередні розділи разом займають лише третину першого тому «Історії Малоросії», то четвертий розділ сам займає дві третини, і це безперечно свідчить про те, що події Визвольної війни середини XVII ст. посідають у праці центральне місце.

При викладенні подій періоду Хмельниччини М. Маркевич звернув особливу увагу на відносини Війська Запорозького з Московською державою. На думку автора, перші звернення гетьмана до Олексія Михайловича не містили пропозицій про підданство чи формалізований союз, а лише про координацію військових дій проти Речі Посполитої. Натомість пропозиція встановити союзні відносини надійшла вперше з царського боку. У відповідь на це козацька рада 1649 р. так і не змогла дати чіткої ані позитивної, ані негативної відповіді. Така невизначеність, згідно з М. Маркевичем, була викликана незадоволенням козаків Москвою через те, що вона не допомогла українцям у важкі часи боротьби проти унії. Натомість тоді й пізніше, як зазначає автор, значна частина козацтва вважала «надійнішою, вигіднішою та кращою» протекцію Османської імперії.

Пізніше Військо Запорозьке приймає російську пропозицію, проте питання починає затягуватися царським урядом. Автор припускає, що політика останнього щодо України могла мати цинічний, лицемірний характер: «Можливо /цар/... бажав послабити дещо сили Хмельницького, щоби потім легше управляти козаками». У відповідь на це гетьман погрожував Московській державі нападом об'єднаних українсько-татарсько-польських сил. Саме це й змусило царський уряд ухвалити остаточне позитивне рішення й розпочати переговори з Військом Запорозьким.

М. Маркевич, як і багато інших авторів, вважав, що Переяславський договір 1654 р. був скріплений присягою обох сторін – української та російської. При цьому він наголошує, що умови договору були складені козацьким урядом. Одним з головних здобутків цього договору автор вважає зрівняння «українських чинів» (старшини) та шляхетства з російськими.

У наступні роки, як зазначає автор, Б. Хмельницький був розчарований характером відносин з Росією. Зокрема, він не міг погодитися з бажанням Москви замиритися з Варшавою шляхом перерозподілу українських земель та ін.

Другий том «Історії Малоросії» містить п'ятий та шостий розділи праці. Він досить насичений подіями, менш схематичний, а отже й менш концептуальний. Величезна кількість фактичного матеріалу просто не могла бути вкладаєна у прокрустове ложе завчасно визначених автором концепцій, об'єктивно містила значну кількість суперечностей. З іншого боку, другий том праці написаний на основі значної кількості джерел і є більш достовірним, аніж перший.

П'ятий розділ присвячено подіям від смерті Б. Хмельницького до Полтавської битви 1709 р. Основним змістом цього періоду, на думку М. Маркевича, була боротьба навколо об'єднання Гетьманщини з Росією, яка стала міжнародною, так чи інакше охопила більшість навколишніх країн. Незважаючи на те, що М. Маркевич вважав українсько-російське єднання історично передвизначеним, він продемонстрував усю складність та неоднозначність цього питання у другій половині XVII – на початку XVIII ст. Для автора основне протистояння цього періоду є не міжнародним, а внутрішнім, що відбувається всередині українського народу. Договірні відносини Гетьманщини з

царським урядом у цей час він вважає оптимальними, і гостро засуджує їх невиконання, нехтування ними або бажання змінити їх з боку українських чи російських політичних сил.

Шостий розділ праці присвячений періоду з 1709 по 1793 рр. На думку М. Маркевича, повстання І. Мазепи порушило договірні відносини сторін. Самі ці договірні відносини, на думку автора, вже себе вичерпали, виконавши свою основну роль – забезпечивши створення спільної держави. Наступним, кульмінаційним процесом на шляху єднання мала стати уніфікація державних інститутів, а отже – скасування Гетьманщини, а також злиття малоросів та великоросів у єдиний та неподільний російський народ. Ще одним змістом цього періоду, на думку М. Маркевича, стало завершення возз'єднання земель Київської Русі у 1793 р., пов'язане з остаточним поділом Речі Посполитої.

Отже, на нашу думку, історія України стала для автора послідовністю з трьох циклів, кожен з яких складається з народження, розквіту та смерті: російського народу в Київській Русі, малоросійського народу (з XIII до XVIII ст.), а також відродженого російського народу в Російській імперії. Час останнього, згідно з «Історією Малоросії», лише розпочався...

Три стихії Маркевича. Природа, народ, держава в «Історії Малоросії»

Хоча твір М. Маркевича, як і заявлено у його назві, є історичним, є підстави вважати, що він має глибокий політичний та правовий зміст, який не є просто тлом для розгортання подій. На нашу думку, цю працю можна назвати політико-правовим трактатом, написаним на історичному матеріалі. М. Маркевич перетворив історичні події на тло для розгортання сюжету, передвизначеного Божим Провидінням, де немає випадковостей, а кожна наступна подія лише продовжує та розвиває попередню. Нагромадження описів подій у хронологічній послідовності лише на перший погляд може видатися хаотичним при прискіпливому прочитанні стає зрозуміло, що всі вони мають чітко визначене автором місце та призначення, а вся праця є не меншою мірою політичною, правовою, художньою, ніж історичною.

Суб'єктами та чинниками політики, так само як історичного процесу, для М. Маркевича є природа, народи та держави, – причому саме у такій послідовності – не лише одночасній, але й причинно-наслідковій та навіть хронологічній. З іншого боку, головними суб'єктами «Історії Малоросії» виступають українські, російські та польські природа, народи, держави, духовні світи.

Україна для автора є кращою країною Європи. Географічно Україна для М. Маркевича охоплює Малоросію – цілком визначену як територію колишньої Гетьманщини, а також Поділля, Волинь, Галичину, Слобожанщину. Територія України для нього визначається насамперед межами компактного традиційного розселення українців. Автор неодноразово звертається до теми детермінованості політичної історії України її географічними, геологічними та іншими природними особливостями. Зокрема він пише: «Кордони наші не укріплені жодними природними укріпленнями; ані золота для карбування грошей, ані міді для гармат, ані заліза для зброї та збруї, ані навіть солі для хліба у нас немає. Рівний степ, на якому багато хліба та сіна». Отже, для нього територія України не захищена від агресивних сусідів, а також не має більш-менш замкнутого виробничо-господарського циклу. З цього М. Маркевич робить висновок про те, що вона не становить надійного фундаменту для окремої державності та має бути під чийось захистом, входити до більшого державного утворення.

М. Маркевич демонструє гордість за державницьке минуле українських земель, коли вони були центром великої та могутньої східнослов'янської держави – Київської

Русі: «Київ, Чернігів, Переяслав – гніздо Русі, початок її міст, початок усіх її княжінь, три крапки яскраві, що розлили на Північ та Схід світло християнства». Процитовані слова дуже важливі: для автора Україна-Малоросія – це справжня Русь. Вона є давнішою, старшою, ніж Росія: «Руський князь Володимир був князь Руський, не Московський, жив завжди у Києві, а у Москві не бував». Саме історичні українсько-російські порівняння на матеріалах Київської Русі живлять уяву автора, емансипують його свідомість, дають йому підстави ігнорувати реалії периферійного становища Малоросії в Імперії. Для нього після розпаду князівської держави та перенесення митрополії до Москви Київ поступово втратив своє центральне становище у Східній Європі, а Україна, зокрема й через свою географічну незахищеність та несамодостатність, кілька століть мала відстоювати право на існування. Подолання наслідків розпаду, возз'єднання у Імперії як відновлення Київської Русі – ось у його розумінні шлях до колишньої могутності, величі, слави.

Українців (малоросів або південноросів) М. Маркевич вважає старшими братами росіян (великоросів або північноросів) і неодноразово це підкреслює у своїй праці. Він зазначає, що первинно русами називали давніх скандинавів, а козаками – військо, складене з представників степових народів, яке служило Київській Русі – теорії, запозичені з творів В. Рубана, Г. Міллера та інших авторів. Також він використовує запозичену з «Історії Русів» та більш ранніх творів теорію сарматського походження українців, поляків та литовців. Проте він неодноразово наголошує, що згадані стародавні народи щезли, залишивши лише свої назви; а українці є автохтонним та історично безперервним населенням на своїй території. Етнічна спорідненість народів для М. Маркевича є суттєвим чинником, що реально впливає на міжнародну політику, а також є підставою для об'єднання в одну державу.

Автор виступає проти ототожнення українців з козацтвом, зокрема, щодо їх походження та історії, а також проти їх відокремлення – теорій, характерних для українських авторів XVIII ст. Для нього козацтво є феноменом не рівноцінним українському етносу, а лише похідним, підпорядкованим, хронологічно обмеженим, меншим за обсягом і виключно соціальним.

Українців автор «Історії Малоросії» називає нацією. Українські автори XVI – XVIII ст. услід за латинською традицією вживали це поняття у соціально-політичному значенні – як привілейовану верству дворян-лицарства (і козацтва) певної країни – на противагу решті народу (*gens*). Під впливом просвітницьких ідей, і насамперед у їх французькому варіанті, *patio* в «Історії Русів» було вжито вже як суто політичне поняття – сукупність громадян певної країни.

На нашу думку, в «Історії Малоросії» прослідковується також етнічне розуміння цього терміну, яке вважається німецько-східноєвропейським і було поширене в Україні у XIX ст. Воно відображало насамперед появу нового погляду на етнос як суб'єкт політики, що загалом не було притаманне мислителям попереднього періоду як у Європі, так і в Україні.

Водночас у «Історії Малоросії» вживається термін «народ» – знов-таки переважно у етнічному, а якщо бути точнішим – навіть у генетично-популяційному значенні (автор часто-густо вживає слова з коренем «плем'я»). Цьому відповідає й розуміння автором батьківщини як традиційного ареалу розселення народу. При цьому свідомість як елемент етнічної та національної ідентифікації у праці М. Маркевича вважається іманентною та похідною від етнічного походження. Поряд із цим автор використовує термін «народ» у політичному та соціальному значеннях. Цьому відповідає уявлення про те, що людина може змінити самоідентифікацію та стати частинкою іншої нації, ніж її предки: «/про Івана Мазепу нове/ми визнаємо предків його малоросіянами, його –

поляком». Загалом для «Історії Малоросії» характерний понятійно-термінологічний еkleктизм, пов'язаний з її залежністю від своїх різнорідних джерел, слабким ступенем обробки та концептуалізації автором джерельного матеріалу.

Одним з аспектів українського етнічного розвитку, на який звернув увагу автор, були міграції. Зокрема, внаслідок міграцій можуть з'являтися нові народи: згідно з «Історією Малоросії», українці дали початок донському козацтву. Також може суттєво і незворотно змінюватися етнічний характер цілих територій: так, М. Маркевич вказує на Слобожанщину та Запоріжжя, колонізовані українцями, а також на те, що певні українські території були ополячені.

Значну увагу автор приділяє українському національному характеру. Судячи з відповідних висловлювань, він вважає етнічні світогляд, ціннісні орієнтації, ідеали, особливості побутової поведінки важливими політичними чинниками, що багато у чому визначають форми правління, правові системи, міжнародні відносини. На думку М. Маркевича, українці – це насамперед народ свободолюбивих та сміливих воїнів: шляхетних, самолюбивих, войовничих, витривалих лицарів, що прагнуть слави; безхитрісних, довірливих та недалеких, байдужих до господарювання, схильних до алкоголю обивателів; громадян та політиків, неохочих до сильної влади та держави загалом, схильних до демократії (цей термін автор вживає у сучасному йому значенні «охлократія») та анархії («людей незалежних, у яких одні лише особисті чесноти могли скріпляти владу»).

Україна (Гетьманщина) у праці М. Маркевича виступає як країна, де було реалізовано демократичне представницьке правління. Гетьман та уряд обиралися від усіх станів – «народом, військом та чинами», посада гетьмана не могла передаватися у спадок. Іншим джерелом влади гетьмана виступала монарша воля (короля Речі Посполитої, російського царя). Гетьман та уряд підкоряються рішенням «спільної Ради усіх чинів та всіх станів». При цьому ця «Рада» – не інституціоналізований орган, не парламент, законодавчий орган, а все українське населення: «він (Б. Хмельницький) знав, що не є гетьманом «Божою милістю», має підкорятися спільній волі війська, шляхетства та посполитства. Він визнавав вищу силу над собою – владу народу». Гетьман виносить на розгляд народу проекти найважливіших рішень; йому підпорядковуються всі органи виконавчої та судової влади.

Український народ, представлений гетьманом та урядом, входив у договірні відносини з монархом. Такий взаємозобов'язуючий договір був основним законом країни. За свої дії гетьман відповідав як перед народом, так і перед монархом. Але головними посадовими обов'язками гетьмана, згідно з «Історією Малоросії», були забезпечення оборони батьківщини та недоторканності народних прав.

Гарантією договірних відносин та реалізації прав народу є абсолютна влада монарха – адже останній наділяється Богом особливими якостями, одна з яких – монарша честь – передбачає вірність договорам. У Речі Посполитій, де влада короля була слабкою, олігархічні кола порушили права українського народу, що дало підстави «ревнителю» цих прав гетьману Б. Хмельницькому розпочати повстання – але не проти короля, а проти його вельмож.

Одним з головних положень договорів народу з монархом є рівність статусу всіх народів під владою суверена, а також пряма підлеглисть народу суверену, а не чиновникам, що належать до іншого народу. Тому М. Маркевич гостро засуджував російських чиновників, що втручалися у вибори гетьманів Війська Запорозького. Порушення права, у його баченні, – безумовне зло, яке має багатоаспектні наслідки. Тому автор вважає, що саме ті гетьмани, які отримали владу не згідно звичаю та

автономних прав Гетьманщини, а завдяки прихильності московських вельмож, «зраджували» Росію.

Ще одним пунктом недотримання договірних відносин сторін з російського боку, на думку автора, було порушення царським двором територіальної цілісності Гетьманщини. Зокрема, це відбувалося через укладення Андрусівського договору 1667 р., Бахчисарайського договору 1681 р., Московського договору 1686 р. та інших міжнародних угод, що передбачали визнання приналежності частини території Гетьманщини до Речі Посполитої чи Османської імперії.

З іншого боку, М. Маркевич засуджує гетьманів, особливо Ю. Хмельницького, І. Брюховецького та інших, які з різних причин погодились на звуження автономії Гетьманщини, а отже – на порушення умов українсько-російського договору 1654 р. У авторському баченні інтереси держави в цілому та її автономної одиниці – народу – можуть не збігатися. У такому разі гетьмани повинні були згідно із своєю посадою діяти в інтересах народу (Гетьманщини), навіть якщо це йшло врозріз із інтересами держави (Росії): «Брюховецький не був царем, він був головою народу, що його обрав; обов'язок головний гетьманів полягав у захисті народу, а не у продажу прав народних».

Серед порушень принципів договірних відносин, здійснених гетьманами, починаючи з Ю. Хмельницького, М. Маркевич називає підкорення Гетьманщини (у цілому) російським органам влади. На думку автора, це порушувало принцип рівності народів під владою одного монарха, могло призвести до встановлення панування одного народу (великоросів) над іншим (малоросами). Так само порушенням, здійсненим гетьманами, зокрема І. Брюховецьким, М. Маркевич називає згоду останніх на запровадження у Гетьманщині російських органів влади, що порушувало внутрішню цілісність системи органів влади автономії. Таких гетьманів він вважає зрадниками народу і батьківщини.

М. Маркевич підходить досить обережно до оцінки демократичної форми правління в Гетьманщині, не висловлюючи ані однозначного схвалення (як щодо російської форми правління), ані безапеляційного засудження (як щодо Речі Посполитої). Можливо, автор уникає негативної оцінки загалом нераціональної, з його точки зору, демократії саме в українському її варіанті через пов'язаність свого роду з Гетьманщиною. Дійсно, як пояснити своє дворянство та історію Маркевичів-Марковичів без історії Війська Запорозького? Засудити останнє означало б для нього засудити своїх предків. Але, у будь-якому разі, необхідність підпорядкування Війська Запорозького монарху у нього сумнівів не викликає.

Є елемент, присутній у праці М. Маркевича термінологічно, але недостатньо виписаний концептуально – ідея про два види правового статусу народів (і територій) під владою монарха – природних та набутих – і характер влади суверена над ними. Ми вважаємо припустимим стверджувати і концептуальну присутність цього елемента, спираючись на ідейний зміст джерел «Історії Малоросії» – літопису В. Рубана, «Історії Русів» та ін.

Так от, якраз цей латентний, але дуже важливий ідейний елемент праці М. Маркевича допомагає зрозуміти, як узгоджуються помірковано-позитивне ставлення автора до української автономії та його безумовна відданість ідеї єдиної східнослов'янської імперії. Згідно з поглядами українських та багатьох зарубіжних мислителів XVII – XVIII ст., є два типи правового статусу народів під владою монарха. Перший тип – «природний» – відповідає народу, яким історично править певна династія, як правило, пов'язана з ним етнічно, але натомість не зв'язана у своїй політиці жодними договірними зобов'язаннями. Такий народ не має права на зміну монарха чи на опір останньому. Другий тип – «вільний» – виникає в результаті вибору народом монарха. У

такому варіанті відносини суверена та народу будуються на основі взаємозобов'язуючого договору і можуть бути розірвані у випадку порушення останнього.

М. Маркевич зазначає, що давньоруська династія залишилася природною для великоруського народу. Малоруський народ будував відносини з великими князями Литовськими, а потім з королями Речі Посполитої на договірних засадах. 1654 р. українці увійшли у такі відносини з царем. Зобов'язані Переяславсько-Московським договором, царі, на думку М. Маркевича, не порушували його умов. Правда, за них це час від часу робили вельможі, обманюючи їх.

Проте «зрада» І. Мазепи, а отже – порушення ним договірних відносин між українським народом та монархом, звільнила Петра I від його зобов'язань. Він розпочав процес уніфікації правового статусу Малоросії та Великоросії, а також злиття обох народів у єдиний російський. Якщо ж злиття відбулося – зник один із суб'єктів двосторонніх договірних відносин, і це для автора означає, що повернення до автономії чи відокремлення України вже неможливі.

Окрім того, вірогідно, автор вважав, що такі люди, як І. Мазепа, не просто порушили договірні відносини з царем, але й дискредитували демократію, продемонстрували її недосконалість як такої. М. Маркевич неодноразово показує, що демократія не створила раціональної системи відбору керівництва країни, сприяла стихійності та випадковості виборів, високому ступеню їх корумпованості.

Чи присутня в «Історії Малоросії» ідея незалежності України? Так, як історичне явище у 1648 – 1653 рр. «український народ не залежний ні від кого, крім себе та свого уряду». М. Маркевич, трактуючи зміст «незалежності», посилається на положення Вестфальського договору 1648 р. про визнання Голландії незалежною від Іспанії. Такі ідеї були на той час новаторськими, означали уявлення про народний суверенітет та припустимість республіканської форми правління. Вони відмежовують працю М. Маркевича від українських історичних творів XVIII ст., у яких держава без монарха не уявлялася можливою.

Окрім того, М. Маркевич розвинув думку про те, що батьківщина як місце проживання свого народу та сам народ є об'єктами відданості, служіння та обов'язків, що можуть не співпадати і навіть суперечити відданості, служінню та обов'язкам перед державою (монархом). Належність до народу та батьківщини для М. Маркевича виступають як безумовні, природні, натомість належність до держави є умовною. Автор жорстко засуджує зраду інтересів народу навіть на користь держави.

Проте для автора незалежність як народний суверенітет, республіка – це все ж виступ проти світового порядку. М. Маркевич вважає доречним знаходити якісь пояснення незалежницькій політиці Б. Хмельницького як чомусь виключному і пов'язаному з особливими історичними обставинами. Водночас автор підкреслює, що справжньою реалізацією свободи є не незалежність, а добровільне підданство монарху. Справжнім виміром незалежності для нього є самостійність правлячої династії: «наш народ був завжди самостійний, завжди під правлінням князів, нащадків святого Володимира».

Отже, українці в праці М. Маркевича – народ, який має низку позитивних психологічних якостей, таких, що «царська держава лише одним їх (українців) приєднанням вже потрапляє до першорядних». Водночас для автора українці – народ, нездатний самостійно господарювати, створити та розвивати ефективну державу. Тому, за словами М. Маркевича, «брати великоросіян, – ми мали, для власної нашої користі, з ними з'єднатися». Наслідком цього, на думку автора, стало не просто об'єднання, а злиття двох народів у єдиний російський.

М. Маркевич стверджує, що різниця статусу народів у одній державі, автономія Гетьманщини в Росії стала б причиною вічних «смут». Тому злиття українців та великоросів як завершення справи об'єднання Русі він вважає подвигом Петра I, виявом його мудрості та монарших чеснот. «Так закінчилося окреме життя Малоросії», – стверджує він, вважаючи, що різниця між українцями та росіянами тепер – не більше ніж просто регіональні відмінності: «вже немає ані великоросіян, ані малоросіян, ані білорусців; нині ми усі росіяни (русские), нині Русь єдина, нероздільна».

М. Маркевич не аналізує особливості географічного та геополітичного становища, природи Польщі, вказуючи лише на те, що вона захищена від степових народів українськими землями. Натомість значна увага приділяється польському національному характеру. Поляки виступають у «Історії Малоросії» хитрими, підступними, брехливими, пожадливими, пихатими та марнославними, негідними, недисциплінованими.

Ці риси, на думку М. Маркевича, визначили форму правління Речі Посполитої – змішану аристократично-монархічну з виразним пануванням аристократії, що викликало у автора стійке неприйняття: «у поляків, де не король, а багато голів володіли Річчю Посполитою, не даючи, не вмюючи давати законів ані собі, ані іншим». Він вважав, що така форма правління не створювала стабільного фундаменту для державності («стоглаве правління королівства-республіки-монархії»), не давала здійснювати скільки-небудь послідовної внутрішньої та зовнішньої політики, а також суперечила ідеї верховенства права, ставила державу в залежність від стихійних настроїв соціальної еліти: «безтолковий варшавський сейм, де немає законів, де через «недозволяю!» одного вискокчи-шляхтича не можна добитися правди, і ціла держава має страждати». Це, на думку автора, наперед визначило втрату Річчю Посполитою українських земель, а згодом і своєї державності: «поляки, які досить погано корилися своєму уряду й дійшли до безначальства»; «нікчемність короля, весь його сум, усе буйство скопища магнатського і нарешті вся загибель Польщі».

Росія для М. Маркевича є окремим світом, поняттям скоріше не територіальним, а цивілізаційним. Це – не традиційна територія розселення великоросів, а поняття динамічне, що відповідає сукупності усіх народів, зібраних православними царями. Окрім того, незважаючи на свій пієтет перед імперією, автор має досить обережне, місцями негативне ставлення до великоросів – «молодших братів». Зовсім мало приділяючи уваги їх національному характеру, він все ж відзначає одну негативну рису – зверхнє, зневажливе ставлення до інших народів при невисокому рівні власного культурного розвитку, що провокувало конфліктні ситуації: «/росіяни/ мали, проте, незрозумілу зарозумілість чи якийсь сумний звичай давати усім народам зневажливі прізвиська... за цим дивним звичаєм називали вони козаків чубами, хохлами, а інколи й безмозкими хохлами; а ці сердились за це до омерзіння, і розпочинали з ними свари та бійки; а насамкінець нажили непримиренне ворогування та дихали постійною відразою». М. Маркевич зазначає, що великороси здобули центральне становище на землях колишньої Київської Русі лише через те, що значення українських земель тимчасово підупало.

Більше уваги автор приділяє формі правління Російської держави, яку він характеризує як нічим не обмежену владу однієї людини – абсолютну монархію – владу «над простором землі, майже безмежним, над народом, майже незліченим, на цій незмірній висоті, у напівбожественій самотності». Ідеалом автора виступає уніфікація, подолання роздробленості, досягнення єдності. На його думку, Російська держава, зокрема завдяки «облаштованому та надійному» правлінню, змогла досягти цієї мети,

стати гарантом внутрішньо- і зовнішньополітичної стабільності та безпеки, явити всьому світові свою міць.

Заради цього престижу, причетності до величі та сили, рівності з іншими народами, єднання із спорідненими православними народами, на думку М. Маркевича, українцям варто було жертвувати своєю національною самобутністю та політичною автономією: «Складно було у той час народу українському, – багато переніс він горя... за це нині Україна процвітає під скіпетром найвеличнішого з володарів самодержавних, зате брати наші з'єдналися з нами нерозривно; ми склали родину одну, одну Росію неозору, непереможну. І творець нашого спільного блага є – Петро».

Автор зазначає, що до Петра I українці були більш привілейованим народом, ніж росіяни. Натомість останній зробив усі народи під своєю владою рівними між собою, припинив ворогування українців і великоросів. Відносини підданих єдиного відтепер російського народу з монархом є у баченні М. Маркевича патріархальними: «ви всі діти і всі для мене рівні». Місця для довірливих відносин народу та суверена в «облаштованій» Російській державі немає.

Патріархальні політичні відносини автор відмежовує від тиранії. Монарх у тиранічній державі, за його словами, діє за допомогою насилля і проти інтересів підданих. Натомість суверен у патріархальній державі (і зокрема у Російській імперії) діє за згодою та в інтересах своїх дітей – підданих. Тому і насилля такої держави щодо підданого розглядається М. Маркевичем скоріше як повчання. І якщо за довірливих відносин народ сам формулює та закріплює свої інтереси як вимоги до суверена, то у патріархальній державі інтереси підданих найкраще знає сам монарх: «...чи можуть звичайні правила моралі слугувати мірилом для повелителів царств? ...царі мають вимірювати час не роками, а століттями; їх уділ справедливий не щодо одного підданого, не щодо дня, але щодо століть та поколінь, нинішніх та майбутніх». Отже, абсолютна монархія в Російській імперії виступила для М. Маркевича найбільш прийнятною формою правління.

Водночас у «Історії Малоросії» кількаразово відзначається негативна риса російської державності – слабкість контролю центральної влади за місцевою виконавчою владою, низькі професійні та моральні якості останньої, її безвідповідальність. Ці думки співвідносяться з визначеними автором негативними рисами російського національного характеру: повні зневажливого, зверхнього ставлення до українців, російські чиновники в Гетьманщині виявляли небажання реалізовувати мудру політику уряду, натомість через свою корумпованість сприяли приходу до влади недостойних булави гетьманів, закладали основи для українсько-великоросійських конфліктів; невисокий інтелектуальний та культурний рівень російських бюрократів теж викликав низку негативних наслідків: «доля і Малоросії і Росії була переживати неодноразово нещастя по милості бояр, яких присилали з Москви до наших гетьманів. Простота одних, користолубство інших спотворювали приписи уряду; і нерідко він сумнівався у відданості та вірності народу та військ малоросійських там, де треба було б скарлати боярина за підлог, за потурання, за наклеп; чи віддалити його за нерозсудливість». Окрім того, автор вказував на жадібність великоросів, яка теж неодноразово спричиняла конфлікти з населенням та органами влади Гетьманщини.

Проте, на відміну від характеристики Речі Посполитої, М. Маркевич не робить жодних висновків у відповідь на недосконалість російської системи управління. Він вважає, що внаслідок реформ Петра I, а згодом – із знищенням Гетьманщини, управління українськими землями було впорядковане, що вірогідно, сприяло подоланню негативів місцевого управління в Російській імперії. Автор вважає, що українці мали навіть більше, ніж інші народи, відчуті переваги об'єднання під царським скіпетром як старші

брати та одновірці великоросів. «Не в окремих правах, але у спільних законах основа народного процвітання», – стверджує він.

М. Маркевич висловлює ідеї про циклічність у розвитку народів, їх початок і кінець. Зокрема це виражається у згадках про «старі» та «молоді» народи. Точкою відліку для нього стала середина XVII ст. На цей час він вважає поляків та турків народами старими, українців та великоросів – молодими складовими нового (відновленого) російського народу. Згідно з подібними теоріями XVIII – XIX ст., розвиток народу подібний до розвитку людини. Отже, невідворотними для старих народів є занепад та смерть, для молодих – зростання, розквіт, могутність. Для автора уявлення про «молодий» вік російського народу – ще один аргумент виправдання імперської політики Росії, впевненість у її великих перспективах, підстава для гордості та оптимізму.

Автор неодноразово висловлює захоплення зовнішньою експансією та внутрішньою уніфікацією в Росії. Імперія як всесвітня потуга, носій єдино правильної форми правління, слов'янської ідеї, єдиної істинної релігії – православ'я – ось його безперечний ідеал. Підкорення Імперією інших країн, для автора, – вияв її досконалості та праведності. Він пророкує, що Росія «з часом зможе зруйнувати всі європейські монархії», і робить свій вибір на її користь. Тому, на нашу думку, М. Маркевича, безперечного історичного українофіла, можна водночас так само безсумнівно визначити як свідомого та відданого підданого Імперії.

Отже, на нашу думку, М. Маркевич вважав, що характер народу справляє значний, можливо навіть визначальний вплив на становлення певної форми правління. Автор використав історичний матеріал, щоб продемонструвати характерні риси трьох народів – українців, поляків та великоросів – як три самотності, три народні стихії; та їх державотворення – Гетьманщину, Річ Посполиту та Російську імперію – як три стихії політичні, три форми правління – демократію, аристократію та абсолютну монархію. У його баченні третя стихія, благословенна Богом, виявилася сильнішою, досконалішою, назавжди поглинувши інші дві.

Окрім цих трьох стихій автор звертає увагу на четверту, особливу – єврейську. М. Маркевич у своїй праці виявив неабиякі обізнаність і зацікавленість у єврейських релігії та культурі, історії українсько-єврейських відносин. Водночас, якщо при характеристиці українців, поляків, росіян він виявляє схильність до більш-менш прагматичних оцінок, то сприйняття ним єврейського світу є високо емоційним та упередженим.

М. Маркевич вважає відносини християнства та іудаїзму антагоністичними та безкомпромісними: «жиди, як непримиренні вороги християнства». На його думку, іудеї схильні до приниження та паплюження християнської віри і використовують для цього будь-яку нагоду та наявні засоби: «а жид при тому насміявся достатньо з богослужіння християнського та ганив усе, що чинять християни». При можливості вони, як неодноразово зазначає автор, намагаються перешкодити відправленню християнських обрядів, ускладнити життя християн. Основними заняттями євреїв М. Маркевич вважає торгівлю та лихварство («так надійне для них скверноприбиточество»), і загалом виявляє впевненість у паразитичному характері їх життєдіяльності. Без захоплення, але й без спростування чи сумніву він переповідає фольклорні оповідання про нібито фізичну неповноцінність євреїв, про звірські вбивства євреями християнських дітей.

Автор вважає, що за нібито образи християнській вірі та визиск євреями християнського населення їх має бути покарано, і буквально оспівує те, що називає «відплатою» та «очищенням» української землі – масові вбивства іудейського населення під час Визвольної війни середини XVII ст. та гайдамацьких рухів XVIII ст.:

«готовлячись різати жида, козак наспівував лайки жидівські на християн... і потім без пощади зарізував». Ідея геноциду єврейського народу в автора зустрічає беземоційне, або навіть стримано прихильне ставлення.

М. Маркевич фактично проголошує наявність колективної вини єврейського народу перед людством та визнає за будь-яким християнином право судити іудея та визначати йому міру покарання. Але навіть євреї «нешкідливі та доброї поведінки», на його думку, мають викуповувати своє право на існування.

Водночас поза Малоросією (Наддніпряниною), у Галичині автор визнає проживання євреїв нормальним явищем, а їх торгівлю – вигідною для християнського населення як виробника товарів: «Броди, місто обширне й торгове, наповнене майже одними жидами, залишене було вільним та визнане малоросіянами корисним для них самих, через обороти та заробітки, що у ньому робилися навколишніми мешканцями». Загалом М. Маркевич визнає можливими та доцільними два види політики щодо єврейського населення. Перший – це тотальне винищення. Саме про це автор говорить, коли має на увазі Наддніпрянину. Другий – підкорення, контроль та використання як напівневільників: «бути /українцям / у поляків тим, чим є жида в інших християн – це було б непросто».

Такі позиції автора щодо історії українських євреїв, яким він приділяє достатньо багато уваги на сторінках «Історії Малоросії», можна визначити лише як крайній вияв ксенофобії, етнорелігійної нетерпимості. Безумовно, представлені в історичній праці, вони мали легко трансплюватися в свідомості читача на сучасні події, могли провокувати нетолерантність і навіть виступати закликом до насильства.

Окрім згаданих народів та конфесій автор виявляє свої погляди щодо католицизму (й унії) та ісламу, литовців, німців, турків, кримських татар та японців. Насамперед відзначимо, що автор неакцентовано, але й недвозначно виявляє абсолютну нетерпимість до греко-католицької (уніатської) церкви. Натомість він визнає право католицизму на існування, хоча й називає його «римською оманю». До європейських народів він виявляє повагу та прихильність. Натомість народи Сходу він вважає жорстокими, а іслам – агресивно налаштованим проти християнства. Отже, можна стверджувати наявний, але не актуалізований елемент релігійної упередженості в свідомості автора. Проте, згадані конфесії та народи не викликають у автора скільки-небудь помітного зацікавлення.

На нашу думку, особливо нетерпиме ставлення М. Маркевича до євреїв і водночас його уявлення про можливість підконтрольного використання їх економічних здібностей на користь суспільства відображають також його суперечливі погляди щодо соціальних та економічних процесів першої половини XIX ст. Вважаючи феодальні відносини анахронізмом, автор залишається за своїми поглядами кріпосником. Він подає ідеалізовану картину патріархальних відносин пана з селянами, вважає приємним та корисним для селян спадкове володіння ними та їх землями, здійснення над ними влади поміщика. Дворянські станові привілеї в уяві М. Маркевича є недоторканими, а через всю працю червоною ниткою проходить його бажання довести дворянські права козаків і особливо козацької старшини, до нащадків якої він сам належав.

На нашу думку, патріархальні елементи у свідомості автора спричиняють його обурення процесом занепаду феодальної системи землеволодіння, а також пошук легкої відповіді на питання про причину цього. Винними у збанкрутінні дворянських господарств є в його уяві товарно-грошові, кредитні відносини як символ визиску та наживи. І найбільш наочними «представниками» цих відносин для М. Маркевича стають саме євреї. Тому якщо у ставленні автора до євреїв та іудаїзму відокремити природну упередженість людини до чужого, а також поширену та підживлювану церквою і

державою релігійну нетолерантність, у «сухому залишку» виявляться саме негативне сприйняття та побоювання буржуазних відносин.

Проте поряд з повним неприйняттям товарно-грошових відносин автор досить обережно висловлює думку про те, що під належним контролем (з боку держави) вони можуть існувати і навіть бути корисними для сільськогосподарського виробника і суспільства загалом. М. Маркевич визнає за державою важливу роль у забезпеченні зовнішньої торгівлі, звертає увагу на необхідність виваженого підходу до оподаткування, який би забезпечив розвиток промисловості. Отже, на нашу думку, автор пропонує обмежити і взяти під контроль капіталістичні відносини, перетворити їх на слугу держави, представленої дворянством.

Але загалом М. Маркевича не можна назвати етатистом – хоча держава в його праці виступає як самоцінне поняття, а компетенція держави щодо різних сфер життя суспільства мало обмежена, так само цінними та недоторканими для автора є права людини, які реалізуються через станові привілеї. Також поза межами компетенції держави, на його думку, є сфера релігійних відносин, які має регулювати саме суспільство.

Висновки

М. Маркевич був людиною свого часу. Як історик він з методологічної точки зору навіть відстав від свого часу, що не пройшло непоміченим для сучасників та нащадків. На противагу «Історії Малої Росії» Д. Бантиша-Каменського, написаній в об'єктивістському стилі, він створив публіцистичний твір, де історія виступає лише тлом для політичних ідей автора.

До того ж, твір цей насправді, як уже відзначали дослідники, є переважно компілятивним, у якому, до того ж, ступінь обробки запозичень був дуже низьким. Завдяки М. Маркевичу до історичного обігу під виглядом справжніх документів було введено низку фальшивок та неавтентичних текстів. Дотепер частина істориків продовжує послуговуватися його працею без застережень, як достовірним джерелом. Парадокс полягає в тому, що М. Маркевич відомий як визначний архівіст та археограф свого часу. В третьому-п'ятому томах «Історії Малоросії» він опублікував низку важливих джерел, проте при підготовці монографічної частини своєї праці Маркевич практично не використовував достовірних документів.

Отже, «Історія Малоросії» М. Маркевича як історична праця не становить особливого інтересу. Ми розглядаємо «Історію Малоросії» як пам'ятку літератури, а також політичної та правової думки, в якій доволі яскраво відобразився комплекс ідей та естетичних смаків як самого М. Маркевича, так і цілого періоду в історії української культури. Окрім того, ми вважаємо цю працю однією з ключових для розуміння ідейних витоків творчості Т. Шевченка та інших діячів українського національного відродження XIX ст.

Історики української політичної думки мало звертаються до умовного періоду між кінцем XVIII та серединою XIX ст. Саме цей час аж донедавна залишався у відповідних дослідженнях практично не концептуалізованим. Певні позитивні зміни сталися з появою схеми національного відродження східноєвропейських народів у XIX ст. М. Гроха, розвиненої і адаптованої до українських реалій Р. Шпорлюком. Згідно з їх висновками, період, у який творив М. Маркевич, в усіх недержавних на той час народів Східної Європи пройшов під знаком впевненості в етнічному колапсі, розчиненні у великих поліетнічних націях. У Наддніпрянській Україні це виявилось в уявленні про етнічну монолітність єдиного східнослов'янського російського народу, в Галичині – у австрофільських ідеях.

Перед обличчям такої невідворотності етнографи та історики виявляли бажання зібрати та зберегти для нащадків духовну та матеріальну пам'ять про народ, що зникає. Через це період, який у Східній Європі умовно займав першу половину XIX ст., називають академічним. М. Маркевич якраз і був виразним представником цього періоду, який зробив важливий внесок у витворення цілісного історичного та етнографічного образу українського народу. Стверджуючи існування зв'язку між природою, етнологією, історією та політикою, він, можливо навіть несвідомо, поставив під сумнів ідею про можливість повного злиття українського та російського народів.

Цим він проклав місток до наступної фази розвитку української національної ідеї, що розпочалася у 1840-х рр. і відповідала центрально- та східноєвропейським тенденціям, найповніше втіленим у революціях 1848 р., а саме в запереченні концепції про злиття народів у суперетнічних спільнотах, розквіту слов'янофільства та ідеї про слов'янську федерацію тощо.

У такому контексті виразно виступає велич М. Маркевича як дослідника, який доводив, що український народ як окремий та самобутній існував. А молодше покоління – Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров на цій основі дали ствердну відповідь на питання про подальші перспективи розвитку українського народу.